

Hız. Peygamber'in Örneklüğünde Af ve İnsan Kardeşliğı

Abdullah Yıldız*

Özet

Suriye, Irak gibi sınır ve komşu ölkelerde başlayan Arap Baharı, iç savaşın insanlara verdiği zararlar nedeniyle neredeyse 'Arap kışına', bir insanlık krizine dönüşmüştür. Komşu ölkelerdeki bu savaş sınır ölkelerde sığınmacı sayısını artırmış ve ortaya çıkan tabloda bir toplumda yardımlaşma ve kardeşliğın ehemmiyet ve lüzumunu gündeme getirmiştir. Kent yaşamında veya çoğulcu toplumlarda huzur ve güven ortamının oluşması için Müslümanlar, öncelikle Hz. Peygamber örneklüğünde birbirlerine karşı affedici olmayı, barış ve kardeşliğı öğrenmiş olmalıdırlar. Vahiy temelli ahlâkıyla mükemmel örneklilik arz eden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) af anlayışı ve kardeşlik uygulamaları, Müslümanlar hatta tüm insanlar için örnek olmalıdır. Şüphesiz böyle bir kardeşlik, küresel barışın temelini ve bu barışın temel taşlarından olan, insanlığın kültür değerleri ve medeniyet ittifakını da kapsayıcı (evrensel) niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Toplum, af, kardeşlik, peygamber, yaşam.

Forgiveness and Human Brotherhood as Reflected in the Examples of the Prophet Muhammad

Abstract

The so called Arab spring has turned nearly into Arab winter causing civil wars, damaging thousands of lives and leading towards humanitarian crisis. People and especially the believers need to turn their eyes to the Prophet Muhammad and the Holy Book for guidance. Multicultural societies also need to learn to live in harmony and peace, forgiving one another. For this reason, this study examines forgiveness and human brotherhood aiming to find out their basic principles in the light of Muslim sources. I hope this contributes to our understanding of forgiveness and brotherhood in broad sense and to peace in the region and in the world.

Key Words: Society, forgiveness, brotherhood, prophet, life.

* Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, ayildiz@harran.edu.tr.

Giriş

İslam inancında insan; yaratılış şekli, gayesi ve misyonu itibariyle yaratılmışların en güzeli olma, yeryüzünde yaratıcı kudret adına tasarruf etme yükümlülüğü taşıyan en şerefli ve en saygın varlıktır. Bunun yanında o, özgür iradesiyle yalnız yüce yaratıcısına kulluk etme ve tüm mahlûkatı emrinde kullanma onur ve imtiyazına da sahiptir. Hiç kuşkusuz yaratıcı kudret tarafından insana verilen bu onur ve imtiyazlar, dünyanın neresinde olursa olsun tüm insanların, insanlık adına doğal hakkı ve korumakla yükümlü olduğu ortak değerleridir. Bu itibarla, bu onursal değer ve imtiyazların tehlikeye girdiği, zor ve şiddet kullanılarak insanların elinden alındığı kritik durumlarda kayıtsız ve ilgisiz kalmak, en onurlu ve saygın varlık olan insan anlayışı ile bağdaşan bir tutum değildir.

2011 Mart ayında Suriye’de iç karışıklarla başlayan, dört yıllık sürede gündend güne artan sosyal kriz, yalnız “Ben Müslümanım ve vatanımda özgürlük istiyorum!” diyen Suriyeli Müslümanların ötesine geçmiş; inanç ve etnik fark, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin zulme karşı çıkan, hak ve hürriyet taraftarı olup insan onuruna yakışır şekilde yaşama özlemi çeken, ülkesini seven canları, malları ve hatta vatanlarını terk etme pahasına da olsa bunun mücadelesini veren her Suriyeliye dokunarak onları mağdur etmiştir. Özgürlük mücadelesi şeklinde başlayan bu olaylar, bütün dünyanın gözü önünde sosyo-trajik bir vahşet, tüm bölgeyi saran bir yangın halini almıştır.

Mart 2011’de Suriye’de başlayan ve 5 yıldır süren asimetric nitelikli iç savaşta ülke genelinde, çatışmaların başladığı zamandan bu yana şiddet ve yaşam sorunları nedeniyle milyonlarca sivil komşu ülkelere sığınmıştır. Türkiye, Ürdün, Lübnan, Irak, Ermenistan ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi dâhil toplamda 4.000000’nın üzerinde sivil insan komşu ülkelere sığınmıştır. Ayrıca Suriye içinde 7000000’den fazla insan yerinden yurdundan edilmiştir. Savaş sırasında halk şiddetli şekilde gıda (açlık), yakıt, işsizlik ve barınma sıkıntısı yaşamıştır. Çatışmalardan kaçan Suriye halkı daha çok sınır ülkeler olan Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Irak’a sığınmıştır. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının (AFAD) verilerine göre Türkiye’de yaşayan Suriyeli mültecilerin sayısı 2.000000’u aşmış; 24 Mart 2016 sonu itibariyle bu sayı 2.748.858’e ulaşmıştır. 24 Mart 2016 tarihi itibariyle İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü verilerine göre il il Türkiye’de yaşayan Suriyeli mülteci sayısı bakımından, en çok mülteci barındıran İstanbul (394.541), Hatay (386.064), Gaziantep (325.128), Adana (150.098), Mersin (138.617), Kilis (129. 197), Mardin (97.746) vb. iller arasında 401.050 mülteci sayısıyla Şanlıurfa birinci il durumundadır. Bu mültecilerden 109000’i kayıtlı olup Ceylanpınar, Akçakale, Harran, Viranşehir ve Suruç ilçelerinde bulunan 5 kampda; diğer 300.000 civarındaki mülteci de yine kayıtlı olarak kamp

dışında hayatlarını sürdürmektedirler.¹ Ayrıca sayıları üç milyona yaklaşmış olan (2.748,858) ülkemizdeki Suriyeli mültecilerin 1.700. 000'den fazlası mülteci kamplarında yaşamakta diğerleri ülkemiz insanlarıyla iç içe yaşamaktadır. Görüldüğü üzere, ilgili tarih itibariyle geçici koruma altında Suriyeli mülteci, Türkiye'de en fazla Şanlıurfa ilinde bulunmaktadır.

Yalnız Suriye'de, bu iç savaşta Mart 2016 sonu itibariyle toplam ölenlerin sayısı 470.000 veya 500.000 kişi, yaralıların sayısı 1. 880.000 kişidir. Suriye, Irak, Myanmar, Mısır başta olmak üzere dünyanın her bir yerinde yaşanan insanlık dramı, İslam kardeşliği boyutunu aşarak insanlığın ortak değerlerini korumak isteyen, empati duygusu ve farkındalık bilinci gelişmiş olan tüm insanları ilgilendirdiği için, çalışmanın başlığı "Hz. Peygamber'in Örneğinde Af ve İnsan Kardeşliği" şeklinde belirlenmiştir.

Hatay, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis, Mardin, Adıyaman başta olmak üzere tüm Türkiye'yi üzen bu trajedi karşısında Hz. Peygamber'in evrensel merhametinin tecellisi ve kardeşliğin zirvesi İslam kardeşliğine (muhaçir ve ensar kardeşliğine) götüren yolda daha öncelikli olan insan kardeşliği uygulamalarının ve mesajlarının öğrenilmesinin insanları sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya motive etmesi umulmaktadır.

Bu bağlamda Hz. Peygamber'in kardeşlik anlayışını şu sözlerinde özelden genele doğru nesep ve kan kardeşliği, din kardeşliği ve insan kardeşliği şeklinde sıraladığı söylenebilir: "Sizden biriniz, kendi nefsi için istediğini din kardeşi (veya komşusu) için de istemedikçe tam (iyi) bir mümin olamaz."² "Hiçbir mümin, kendi nefsi için istediği şeyi tüm insanlar için de istemedikçe olgun bir mümin olamaz."³

Bu kardeşliklerden en geneli ve sonuncusu gözükken insan kardeşliği, kardeşliğin ilki olup makalenin içerik ve esasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda insan kardeşliği, Yaratıcı Kudret'in, tüm insanlara buyruğu niteliğindeki kutsal kitaplarda insanın tek bir nefisten yaratılış birlikteliğinin, aynı ana babadan (Hz. Âdem ve Havva'dan) olmanın,⁴ soyda birliğin de adıdır. Bu doğrultuda peygamberlik hayatı boyunca Hz. Muhammed, getirdiği ilahî mesajlar ve öğretilerle tüm insanlara yeni bir hayat sunmuş; içinde bulunduğu toplumda kuşatıcı ve kucaklayıcı af ve merhamet uygulamalarıyla mümin ve kâfir, tüm insanlara dünya ve ahiret mutluluğunun yollarını göstermeye çalışmıştır.

1 T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Şanlıurfa Valiliği İl Göç İdaresi Müdürlüğü, internet siteleri.

2 Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahih*, "İmân", 7, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981; Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-Sahih*, "İmân", 71, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.

3 Alâeddin, Ali el-Muttaki b. Husâmeddîn, *Kenzu'l-ummâl*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993, III, 665.

4 Nisa, 4/1; Hucurât, 49/13.

Onun mesaj ve öğretilerinde, özellikle her kesimden insanın içinde bulunduğu çoğulcu toplumlarda yaşanan zorluk ve çıkmaz durumların üstesinden gelmeyi sağlayacak temeli oluşturan af, merhamet ve toplumsal ittifak için çıkarılacak dersler bulunmaktadır. Yüce Allah'ın biz müminlerden istediği din kardeşliğine giden yolda Hz. Peygamber'in ilk adım ve uygulamalarının *insan kardeşliğini* öne çıkarmak olduğu ve bu doğrultuda mesajlar verdiği görülmektedir.

Kardeşliklerin temelini teşkil eden insan kardeşliği, Yaratıcı Kudret'in "*Rahim*" (*esirgeyen, bağışlayan*) sıfatının mahlûkatta tecellisi ve kardeşlik türlerinden biridir. Nesebî kardeşlik de denilen "nesep ve kan kardeşliği" onun önemli emirlerinden olan "sıla-ı rahim" kavram ve anlayışı içerisinde bilinmektedir. O halde kardeşlik kavramı, kökü ve türevi itibarıyla Yüce Allah'ın rahim, merhamet ve af sıfatlarıyla ilgili olup, gaye Hz. Peygamber'in af ve merhamet eğitiminde çeşitli şekillerde görülmektedir.

1-Hz. Peygamber'in Affi ve İnsan Kardeşliği

Medine site devletinin temelleri henüz atılırken, kana dayalı bir toplumdaki Kur'an'a dayalı topluma geçiş hedeflenmiş, oluşturulan İslam toplumunda Hz. Peygamber, din, dil, ırk ve renk farkı gözetmeksizin sosyal uyum ve huzur içinde, medenice bir arada yaşamanın, insan ve toplum hayatının varlığı ve bekâsındaki önemine vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda Yüce Allah da yaratılışa, toplumun temelini oluşturan ilk insan ve çoğalmaya (Hz. Âdem ve Havva'ya), huzurun temeli olan Allah korkusuna, aynı soydan insanlar olarak tanışık ve barışık olmaya dikkat çekmektedir. Medine'de nâzil olan Nisâ ve Hucurât surelerinde şöyle buyrulmaktadır:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten (Hz. Âdem'den) yaratan ve O'ndan da eşini (Hz. Havva'yı) yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden sakının; adını kullanarak birbirinizden istediğiniz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının..." ve "...Hep aynı köktensiniz (insan olma bakımından aranızda fark yoktur)..."⁵

"O,sizi bir tek nefisten (Hz. Âdem'den) yarattı. Sonra ondan (Hz. Âdem'den veya onun türünden) eşini (Hz. Havva'yı) yarattı..."⁶

"Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli ve en üstün olanınız, O'ndan en çok korkmanızdır. Şüphesiz Allah en iyi bilen, her şeyden haberi olandır."⁷

Âyetlerde işaret edildiği üzere insanlar, ilk insan Hz. Âdem ve Havva'dan, aynı

5 Nisâ, 4/1; 25.

6 Zümer, 39/6.

7 Hucurât, 49/13.

anne babadan doğmuş olmaları ve çoğalmaları itibariyle yaratılışta kardeşirler ve eşittirler. Farklılıkları ve üstünlükleri ancak iman ve takvalarına, dindeki hassasiyet ve önceliklerine göredir.⁸

Stratejik zaman ve öneme haiz Veda hutbesinde de, liderlik vasfıyla Hz. Peygamber, bir mümin için asıl olan İslam kardeşliğinin yanında Âdemoğulları olarak insan kardeşliğine dikkat çekmekte; insanlığın etnik farklılıklarının ve çıkarlarının bu türden kardeşliğe mani olmaması gerektiğine vurgu yaparak şöyle buyurmaktadır:

“Tüm insanlar Hz. Âdem'dendir, onun çocuklarıdır. Hz. Âdem'i ise Allah topraktan yaratmıştır.”⁹ Ayrıca O, yapısal benzerlikli şu sözleriyle de kişisel çıkarlarının, etnik farklılıklarının müminleri başkalarının haklarına karşı kör etmemesini, tüm insanların hukukuna riâyet etmeleri gerektiğine dikkat çekmekte; kişinin, komşusuyla, din kardeşiyle ve diğer insanlarla ilişkilerini imanyla (iman bilinci ve olgunluğu ile) ilişkilendirmektedir:

“Sizden biriniz, kendi nefsi için istediğini din kardeşi (veya komşusu) için de istemedikçe tam (iyi) bir mümin olamaz.”¹⁰

“Kendi nefsin için sevdiğin şeyi tüm insanlar için de sev ki, iyi bir Müslüman olabilesin.”¹¹

“Hiçbir mümin, kendi nefsi için istediği şeyi tüm insanlar için de istemedikçe imanın hakikatine eremez (olgun bir mümin olamaz).”¹²

“Ben, kendim için hoş görmediğim şeyi, sizin için asla istemem.”¹³

Başka bir hadisinde Allah'ın Nebisi, gerçek mümini, canları ve malları konusunda tüm insanların kendisine güven duyduğu kimse olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Bu ve benzeri mesajlarında görüldüğü üzere kendine revâ görmediğini başkalarına da görmeyen Hz. Peygamber, hadislerinde kardeşlik ve iyi ilişkiler üzerinde durmakta ve bu türden kardeşliği doğrudan imanla ilişkilendirmektedir.

8 Hucurât, 49/13; Tevbe, 9/100.

9 Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as, Sünen, “Edeb”, 120, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, V, 340; Tirmizî, Muhammed b. İsa, Sünen, “Tefsîr”, 50, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, V, 389; “Menâkıb”, 75., V, 734.

10 Buhârî, “İmân”, 7; Müslim, “İmân”, 71.

11 İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, Sünen, “Zühed”, 24, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.

12 Aynî, Ebû Muhammed, Bedruddin Mahmûd b. Ahmed “Umdetü'l-kâri Şerh-u Sahîhi'l-Buhârî, I-XX, Kahire, Mektebetü ve Matbaat-u Mustafa el-Bâbi el-Halebi ve evlâduhu, 1972, I, 160; Ali el-Muttakî, III, 665.

13 İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1985, I, 393.

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982, III, 145; IV, 21, 22; Tirmizî, “İmân”, 12.

Temel misyonlarından biri de, kökü ve türevi itibariyle huzur ve barış anlamı, en son ve en mükemmel din olan İslam'ı¹⁵ insanlara iletme (tebliğ) ve öğretme olan Hz. Peygamber'in en büyük çabası, onları günahlarından arındırmak ve dünya ve ahiret saadetine erişmelerini sağlamaktır. Ahlakî Kur'an olan¹⁶, huy ve seciyesi Kur'an'da övülen¹⁷ Hz. Peygamber'e Yüce Allah'ın ilkesel olarak önerdiği yollar af, akıl, din ve ilim yollarıdır.¹⁸ Onun ahlakından öne çıkanları da af, mahlûkata merhamet, hoşgörü ve tevazu şeklinde özetlemek mümkündür.

Hiç kuşkusuz on beş asır boyunca müminlerin gönlünde var olan ve sönmeyen sevgisi, sünnette ittiba bilinciyle örnekliği, insaf sahibi İslam dışı kimselerin dahi kendisine hayran olması, Kur'an ve Tevrat'ta nitelendiği üzere Nebiler Sultanı'nın tüm insanlara karşı merhametli davranışında ve affedici tutumunda saklıdır.¹⁹ Affi seven Yüce Allah, tüm insanlara karşı davranışında Peygamberin'den de affi istemektedir.²⁰ Düşmanlarına karşı dahi affedici ve bağışlayıcı olmak insanlarda pek nadir karşılaşılan sıfatlardan biridir. Böylesi güzel sıfatlar, Allah'ın seçkin kulları Peygamberler ve gerçekten Allah'tan korkan takva sahiplerinde bulunur. Nitekim Yüce Allah, o kimseleri şöyle niteler: “(Cennetlik olmayı hak etmiş) O takva sahipleri ki, bollukta da, darlıkta da Allah için harcarlar. Öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da (böyle) güzel davranışta bulunanları sever.”²¹

Eşi Hz. Aişe ve Abdullah b. Ömer'in ifade ettiği, Ümmü'd-Derdâ'nın Ka'b'dan rivâyet ettiği üzere Hz. Peygamberin diğer ilahi kitaplarda öne çıkan ahlakî, sert ve katı olmamak, kötülüğe karşı kötülükle karşılık vermemek, affedici ve hoşgörülü olmaktır.²² Nitekim aralarından çıktığı insanlar gibi sade ve mütevazı yaşayan, af yolunu tutan merhamet Peygamberi, ilke haline getirdiği şu davranışlarını erdemlerin en üstünü olarak görmekte ve müminlere aynı şekilde davranmayı

---

15 el-İslâm: “selâm” (kurtulma, teslim olma, itâat etme)) ve “silm” (sulh, barış) ve “selâmet” (kurtulma, berî olma) kelimelerinden türeyen, özetle Allah'a teslim olma ve O'nun emirlerine itâat etmeyi ifâde eden, en son ve en mükemmel dindir. Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, t.y., s. 239-241; Kemal Atik v.dğr., *İslâmî Kavramlar*, Kayseri, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997, s. 390, 391.

16 Müslim, “Müsâfirin”, 139.

17 Kalem, 68/4; Ahzâb, 33/21.

18 A'râf, 7/199.

19 Âl-i İmrân, 3/159; Muhammed b. İbn İshâk, *Siret-ü İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981, s. 123.

20 Bk. A'râf, 7/199.

21 Âl-i İmrân, 3/134.

22 İbn İshâk, 123; Tirmizî, *Evsâfî'n-Nebî*, thk. Semîh Abbâs, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1987, s. 375-377; Ahmed b. Hanbel, IV, 148, 158; el- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, 1627, Beyrut, Mektebetü't-Turâsî'l-İslâmî, t.y., II, 41; İbn Kesir, İmaduddin, İsmail b. Kesir, *Tefsîrül-Kur'âni'l-Azim*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1969, I, 420; Hz. Peygamber'in seciye ve ahlakî konusunda bk. Mevlânâ Şibli, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, Eser Kitabevi, 1974, II, 5-136.

önermektedir: “Seninle ilişkiyi kesene (herkese) yakın ol, sana vermeyene ver, sana haksızlık yapanı (zulmedeni) affet veya aleyhine de olsa hakkı (doğru olanı) söyle.”²³

Bir Müslüman için, yaşanan ve yaşanması arzulanan ahlâkın en önemli noktalarından biri ve belki de en önemlisi, kişinin kabul ettiği ahlâk kaidelerini bilinçli olarak kabul etmesi, kabullendiği ahlâk prensiplerini kendisi için müktesep bir tabiat haline getirmesi, bu davranışın onun için bir ilke ve prensip olmasıdır. Nitekim hadis terminolojisinde *sünnet* kavramı, birçok anlamı arasında daha çok “devamlılık” ve “ilke edinme” anlamlarını ifade etmektedir.²⁴ Bu doğrultuda Hz. Peygamber, “Allah’a göre amellerin en hayırlısı az da olsa devamlı olanıdır.”²⁵ buyurarak bildiği ve inandığı öğretileri, öncelikle kendisi inanarak ve devamlı olarak muazzam bir örneklikle yaşamakta; böylece “*sünnetin*” uygulanış seyir ve tarzını öğretmektedir.

2-Hz. Peygamber’in Affı ve İnsan Kardeşliğine Yönelik Uygulamaları:

Hz. Peygamber, Yaratıcı Kudret tarafından kendisine risâlet misyonunun verildiği ve nübüvvete mazhar olduğu zaman (610) Mekke’de putperest müşrikler hâkimdi. Ka’be’nin içi ve çevresi putlarla doluydu. Allah’ın Elçisi, başlangıçta ve Hicret’den önceki yıllarda, bugünkü terminolojiyle ifade edilecek olursa loca faaliyeti şeklinde (Abdullah b. Erkam’ın evinde, gizlice) sonra da açıktan (pazar ve panayırlarda) müşrikleri İslam’a davet etti.²⁶ Şirkten arınma ve tevhidin tesisi konusunda yapılan bu ilahî davete Mekkeli müşrikler, çoğu kez hakaret ve eziyetle cevap verdiler. Hz. Peygamberin Medine’ye hicret etmesinden sonra da müşriklerin bu sert ve düşmanca davranışları devam etti. Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber onları affetti.

Kardeşlik ve barış öncüsü Hz. Muhammed henüz peygamber olmadan (610) yıllarca önce, 20 yaşlarında iken Araplar arasında vuku bulan ve uzun yıllar süren (4 yıl), yüzlerce aileyi mahveden kanlı savaşlarda bulunmuş, anlaşmalara katılarak barış ve kardeşlik örneğini vermişti. Bu savaşlardan biri, İslamiyet’ten önce, Kureyş ile Kays kabileleri arasında, haram aylarda (Muharrem, Recep,

23 Ahmed b. Hanbel, IV, 148, 158; Münzirî, Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Terğîb ve t-terhib*, thk. Muhammed İbrahim Şemseddin, 3715-3722, Beyrut, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, t.y., 1417, III, 209-210; Aliyyü’l-Müttekî, *Kenzü’l-ummâl*, XVI, 238; el-Aclûni, *Keşfü’l-hafâ*, II, 41; bk. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, İstanbul 1971, IV, 2358.

24 Yardım Ali, *Hadis I-II*, İstanbul, Damla Yayınları, 1997, s. I, 30-31; Coşkun, Selçuk, *Sünnet ve Gelenek*, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınları, 2010, s.19.

25 Buhârî, “Rikâk; “Libâs”, 43; Müslim, “Müsâfirin”, 215, 216, 217, 218, I, 540-541; “Sıyâm”, 177.

26 Ali Yardım, *Hadis I-II*, İstanbul, Damla Yayınları, 1997, I, 100; Hasan Cirit, *Hadise Giriş*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2011, s.65.

Zilkade ve Zilhicce) vuku bulduğu, kuralları ihlal ettiği için adına Ficar Harbi denilen savaştı.²⁷ Bu savaşta Hz. Peygamber'in amcası Abdülmüttalib'in oğlu Zübeyr alemdardı. Resûlullah (s.a.v.) da bu savaşa iştirak etmiş ama silah kullanmamıştı. Ancak, Kureys tarafının kazandığı bu savaşın sonunda bir anlaşma yapılmış, Hz. Muhammed (s.a.v.) de Hilfu'l-Fudûl²⁸ denilen bu anlaşmaya katılmıştı. Anlaşmadaki önemli maddelerden biri her nereden gelirse gelsin savaşta taraflarca elbirliği yapılarak zulmün önlenmesi, mazlumlara ve zayıflara yardım edilmesi, zalimlerin Mekke'ye yerleşmelerine müsaade edilmemesi şeklindeydi. Peygamber olduktan sonra Allah'ın Elçisi bu anlaşmadan bahsetmiş ve şöyle buyurmuştur: “Bu gün de böyle bir sözleşmeyi kabule davet olunsam, onu hiç tereddüt etmeden kabul ederim.”²⁹ Bu durumda, Âlemlerin Efendisi'nin af ve merhamet uygulamalarını, Yahudi ve müşriklere gösterdiği tahammül ve müsâmahayı İslamiyet'in henüz ortaya çıktığı, Müslümanların müşriklere karşı zayıf olduğu ve var olma mücadelesi verdiği zamana yani Mekke devrine inhisar etmek, çaresiz kaldığı için Resûlullah'ın (s.a.v.) müşriklere böyle merhametli ve barışçıl davrandığını ileri sürmek, tamamen nesnellikten ve bilimsellikten uzak, kutlu Nebi'yi tanıma şansından ve hazzından mahrumiyettir.³⁰

Yine bi'setten önce, Hz. Peygamber henüz 35 yaşlarında iken, zaman zaman yağın yağmurlar ve gerçekleşen seller neticesinde tamire muhtaç hale gelen

27 İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dâru's-Sâdır-Dâru'l-Fikir, 1990, IX, 53, XI, 527; Mustafa Asım Köksal, *İslam Tarihi (Mekke Devri)*, İstanbul, İlaveli İkinci Baskı, İrfan Yayınevi, 1973, II, 83-91; Ali Himmət Berki-Keskioğlu Osman, *Hız. Muhammed ve Hayatı*, Ankara, DİB Yayınları, 2010, s. 46, 47; Celâleddin Karakılıç, *Hız. Muhammed'in Hayatı Eşsiz Ahlâk ve Faziletleri*, Ankara, Ayyıldız Matbaası A.Ş. 1972, I, 49-51; Atik v.dğr., *İslâmî Kavramlar*, s. 313, 314.

28 Hilfu'l-fudûl: Bir isim tamlaması olup “Fadl isimli kimselerin andı, yemini” anlamına gelmektedir. İslâmiyetten önce Hz. Muhammed'in de aralarında bulunduğu, mütecâviz bir kabilenin tecâvüzünden korunmak için iki veya daha fazla kabilenin birleşerek ahdetmeleridir. Câhilye toplumunda gönüllü bir zulmü engelleme topluluğunun adıdır. Bu tür hıflar çoktur, fakat en meşhuru câhiliyye döneminde Mekke'deki Cürhüm kabilesinden adları Fadl b. Fudâle, Fadl b. Vedâ, Fadl b. Hâris olan eşraftan üç Fadl adlı şahsın zalimlere karşı mazlumlara korumak için and içerek bir araya gelmelerine bu isim verilmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 53, XI, 527; Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972, X, 122; Mustafa Asım Köksal, *İslâm Tarihi*, II, 83-91; bk. Atik v.dğr., s. 313, 314.

29 İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdümelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Kahire, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'r-Reyyân, 1987, I, 208-211; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, I, 82; Hz. Peygamber'in, henüz 20 yaşlarında iken katıldığı Hilfu'l-Fudûl anlaşması hakkında: “Bu anlaşmayı kırmızı deve sürülerine sahip olma karşılığı bile olsa bozmam. Ben bu anlaşmaya İslamiyet döneminde de çağırılısam katılırım” hadisi için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 190. Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 134-135; Ali Berki, Keskioğlu, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, s. 46, 47; Karakılıç, *Hız. Muhammed'in Hayatı*, I, 49-51.

30 Doğrul, *Asr-ı saâdet*, I, 273-276; II, 114; Berki, Keskioğlu, *Hız. Muhammed ve Hayatı*, s. 376-378.

Ka'be'nin tamiri tamamlanınca sıra Hacerülesved'in yerine konulması için kılıçların çekilmesine kadar varan kavgada Safa kapısından Harem-i Şerif'in avlusuna ilk girecek kimsenin hakemliğine müracaat edilmesine karar verildi. Tam bu sırada Resûlullah (s.a.v.) Ka'be'nin avlusundan içeri girdi, geniş bir yaygı istedi, kendi eliyle Hacerülesved'i yaygının içine koydu. Her kabileden ileri gelen birisinin yaygının uçlarından tutmasını emretti. Onlar da kabul ettiler ve yaygının uçlarından tutarak tam konulacağı yerin hizasına kadar Hacerülesved'i taşıdılar. Hz. Peygamber de, kendi eliyle o taşı tutarak kaldırıp yerine koydu. Hz. Peygamber'in bu yüksek barış anlayışıyla büyük bir anlaşmazlığın önüne geçildi. Kureys'in ileri gelenleri de barış Peygamberi'nin bu karar ve tedbirini beğendi. Vahiy gelmeden önce de Kureys, O'na "el-emin" (son derece güvenilir kimse) adını vermişti. Hakem olayından sonra Hz. Peygamber'e olan saygı ve itimatları daha da arttı.³¹ Peygamberlikten önce ve sonra olan bütün olaylarda Resûlullah'ın (s.a.v.) üstlendiği barış ve kardeşlik girişimleri, onun kardeşlik ve barış Peygamberi olduğunu, İslam Dini'nin de kılıç ve şiddet dini değil davet ve barış dini olduğunun yaşanmış kanıtlarından bazılarıdır.

Medine'ye hicretten (622) hemen sonra, Hz. Peygamber'in ilk yaptığı işlerden biri, Müslüman olan ensar ile muhacirlerin, Evs ile Hazrec kabilelerinin birbirleriyle olan ilişkilerini ele almak; bir diğeri de Medine'de bulunan Benî Nadir, Benî Kurayza ve Benî Kaynakā Yahudi kabilelerinden oluşan Yahudilerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenlemek olmuştur. On dört asır önce cihan Peygamberi, ensar ve muhacir'den oluşan Müslümanlarla Yahudileri yanına çağırması, kendisi önderliğinde onların aralarında bir muâhade (antlaşma) yapmalarını istemişti. Bu muâhade metni, Medine'de tam bir birlik kurulmasını, orada yaşayan herkesin doğal haklarının verilmesini ve her türlü güvenliğinin sağlanmasını içermektedir. Bu antlaşma sırasında Müslümanların dışında Medine'de şu üç grup bulunmaktaydı: Muâhid (Antlaşmalı) ve müttefik konumdaki Yahudiler, Müslümanlara düşman olan müşrikler, bir de sonuç ne olacak diye durumu takip eden tarafsızlar. Henüz o zaman Resûlullah (s.a.v.) önderliğinde oluşan Kureysli ve Yesribli Müslümanlarla, onlara tâbi olanlar ve iltihak edenleri kapsayıcı nitelikteki bir ittifak sonucunda ortaya çıkan bu vesika (yazılı belge), ilgili tarafların din, yaşam, can ve mal hürriyeti gibi haklarını teminat altına almakta; bir bakıma bugünkü idârî bir anayasa ve hükümet bildirisini niteliğini taşıdığı söylenebilir. Maddeleştirildiğinde elliye yakın maddeden oluşan "es-Sahîfe" veya "Nizamname" (Medîne Anayasası) da denilen ve dünyada ilk yazılı anayasa olarak bilinen bu beyanname (antlaşma) ile birlikte,³² bir taraftan İslam

31 İbn Hişâm, *es-Sîret*, I, 218, 223-224; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 135-136; Karakılıç, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 55-56; Berki, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 52-54.

32 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, İrfan Yayıncılık, No: 9-10, 1990, I, 188-189; *İslam Anayasa Hukuku*, tr. Vecdi Akyüz, İstanbul, Beyan Yayınları, No: 194, 1995, s. 87-104; *İslam Hukuku Etüdleri*, İstanbul,

Devleti'nin temelleri atılırken diğer taraftan Medineli olan herkesin Medine'yi savunması, Medine'nin bütünlüğünün korunması da sağlanmış olmaktadır.³³ Yine çok çeşitli grupların birlikte ve bir arada yaşam hukukunun temelini oluşturan bu antlaşma neticesinde, Medine'de kana ve kabileye dayalı toplumdaki uzak, din kardeşliğinin yanında aidiyet (mensubiyet), adalet ve fazilet esaslarına dayalı, evrensel ve medenî bir toplum (ümme) oluşması da sağlanmıştır. Çünkü ilgili antlaşmanın ilk maddeleri bu hususa şöyle dikkat çekmektedir:

“Bu, Allah'ın Nebisi Muhammed (s.a.v.) tarafından Kureyşli ve Yesribli Mü'minler ve Müslümanlar, onlara tâbi olup aralarına katılanlar ve onlarla birlikte savaşanlar arasında tanzim edilmiş bir kitaptır (yazıdır). Bunlar, diğer insanlardan ayrı bir ümmet teşkil ederler.”³⁴

Daha evrensel içerikli olan, din, dil ve etnik farkı gözetmeksizin Medineli olanları birleştiren, onları bir ümmet (Medineli topluluk, vatandaş) olarak ilan eden bu beyannamenin (antlaşmanın) diğer bazı maddeleri de şöyledir:

“Bunların hepsi de aralarındaki her davayı adalet ve insaf dairesinde görürler. Müminlerden her biri buldukları istikamet halinden ayrılmazlar. Ma'rûf olan şeyi işlerler.”³⁵ Mü'minler içlerinde borçlu ve yoksul olanlara bakarlar.”

“Allah'ın zimmeti birdir. Yani kendileriyle antlaşma yapılmış olan millet ve toplulukların hakları müsâvidir. Bu hakları onlara içlerinden en fakir olanı da temin edebilir. Müminler, diğer insanlara karşı birbirlerinin mevlâsıdır (dostları, antlaşma yaptığı kimselerdir). Bize tabi olan Yahudilere gelince, onlara yardım edilip dostluk gösterilecektir. Kendilerine zulmedilmeyecek ve onların aleyhine başkalarıyla yardımlaşmalar yapılmayacaktır.”

“Yahudiler, beraber muhârib oldukça Müminlerle müttetik muamelesi görürler. Beni Avf Yahudileri Müminlerle beraber bir ümmettir. Yahudiler'in dinleri kendilerine, Müminler'in dinleri kendilerine aittir.”

“Kureyş müşrikleri ve onlara taraftar olanlara yardım olunmaz. Yesribe (Medine'ye) dışarıdan bir tecâvüz vuku bulursa Müslümanlar ve Yahudiler birbirlerine yardım ederler, iki taraf müştereken şehirlerini müdafaa ederler.

Bir Yayıncılık, 1984, s.33-45; Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara, Elif Matbaası, 1981, s.33.

33 İbn Hişâm, *es-Siret*, II, 143-145; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 213-214; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 33; Berki, Keskiöğlü, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, s.213-216; Karakılıç, *Hazret-i Muhammed'in Hayatı*, I, 187-194.

34 İbn Hişâm, *es-Siret*, II,143-145; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 214; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 33-34; Karakılıç, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, I, 189; Berki, Keskiöğlü, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 213, 215.

35 Medineli olarak bu beyannâmede adı zikredilen kabileler ve ilgili 47 anayasa maddelerinin Arapça ve Türkçe ifâdeleri için bk. İbn Hişâm, *es-Siret*, II, 143-145; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 202-210.

Bir sulha davet olununca sulhu kabul ederler. Herkes (her kişi veya topluluk) deruhte ettiği (üstlendiği) şeyi yapar.”

“Medine’den çıkmak isteyenler de, Medine’de oturmak isteyenler de, zalim ve suçlu olmadıkça emniyettedirler. Allah ve O’nun Resûlü Muhammed (s.a.v.) iyi ve mütteki olanların hamisi ve komşusudur.”³⁶

Yukarıda bir kısmı verilen bu maddelerde görüldüğü üzere Allah’ın Elçisi, muhtelif unsurları (muâhidler ve müttefikleri, müşrikleri, tarafsızları) ümmet (vatandaş) isimlendirmesiyle birleştirerek Medine halkı arasında tam bir birlik ve ahenk meydana getirmektedir. O, böylece Medine İslam toplumunda, din, dil ve ırk farkı (etnik fark) gözetmeksizin medenice, sosyal uyum içerisinde bir arada yaşamının, güvenilir ve temiz toplum olmanın, (Medineli olmanın ve Medine’yi savunmanın) temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda bir başka zaman da O, Medine’de zimmi³⁷ haklarına da dikkat çekmekte ve şöyle buyurmaktadır: “Kim anlaşmalı bir muâhidi (zimmîyi) haksız yere öldürürse, değil cennete girmek kokusunu dahi alamaz. Hâlbuki cennet ehline cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden gelir.”³⁸

Görüldüğü üzere on beş asır kadar önce zimmîlerle ilgili yazdırdığı bu siyasî ve hayatî vesika ile Hz. Peygamber, tüm insanlara din, düşünce ve hayat hürriyeti, can, mal ve namus emniyeti gibi temel hakları sağlamaktadır. Siyasî ve stratejik nitelikli bu vesikaya katılan, onay veren tüm gruplar bir ümmet olup aralarında sosyal yardımlaşma ve dayanışma yapmak zorundadırlar. Kendi aralarında çıkacak her türlü anarşi, fesat ve bozgunculuğu önlemekle mükelleftirler. Müslümanlar, Medine’de Yahudiler ve diğer gruplarla müttefik durumda olup dışarıdan müdahalelere birlikte karşı koyacaklardır. Yahudiler ve diğer gruplar tam bir inanç hürriyetine sahiptirler. Bu anlaşmaya göre Medine şehri içinde savaş ve bozgunculuk yasaktır. İki taraftan biri düşmanla sulh yaptığında iki taraf da kabul etmek zorundadır. Bu durumda Medine bir açık şehir konumunda olup içinde ve dışındaki herkesin malı, canı, namusu, mâbet ve kutsalları emniyet ve güven içinde bulunmaktadır.

Saâdet asrında Medine merkezli barış, huzur ve güven toplumunun mimarı olan Hz. Peygamber, aşağıdaki sözlerinde inanç ve etnik fark gözetmeksizin, mutlak anlamda ve özelsiz, üç defa ısrarla ve yeminle söyleyerek komşu hakkına

36 İbn Hişâm, *es-Sîret*, II,143; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 214; Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, s. 33-34; Karakılıç, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, I, 189-194; Berkî, Keskioglu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 213, 215.

37 Zimmî: Sözlükte, zimmet, ahd ve emân demektir. İslâm terminolojisinde, İslâm ülkesinde devletin anlaşma ve himâyesinde yaşayan Müslüman olmayan vatandaşların genel adıdır. Râgıb el-İshehâni, *el-Müfredât*, s. 181; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII, 221; bk. Atik v.dğr., *İslâmî Kavramlar*, s. 747-748, 314.

38 Buhari, “Cizye”, 5, IV, 65; Diyât, 30, VIII, 47; İbn Mâce, “Diyât”, 32, 2686, 2687, II, 896.

dikkat çekmekte ve komşuya güven vermeyi de imanla ilişkilendirmektedir.

“Vallahi, iman etmiş olamaz! Vallahi, iman etmiş olamaz! Vallahi, iman etmiş olamaz! Kim Ey Allah'ın Resûlü? diye soruldu; O da: Komşusu kötülüklerinden güvencede olmayan kimse iman etmiş olamaz! buyurdu”³⁹ Aynı doğrultudaki bir başka sözünde Allah'ın Elçisi şöyle buyurdu: “Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa komşusuna asla eziyet etmesin!”⁴⁰ Bu sözleriyle mutlak anlamda komşu haklarına dikkat çeken Hz. Peygamber, yakınlık derecesine göre komşuyu derecelendirmekte ve üç çeşit komşudan üçüncü komşunun, gayr-i Müslim de olsa komşu olan kimse ya da kimseler olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Komşu üç derecedir. Bir komşu vardır ki, onun bir hakkı vardır ve o en geri derecede olan komşudur. Diğer bir komşu var ki, onun iki hakkı vardır. Bir diğer komşu var ki, onun üç hakkı vardır. Birinci ve en geri derecede olan komşu, kendisiyle (Müslüman kimseyle) bir yakınlığı bulunmayan müşrik ya da Müslüman olmayan komşudur; onun sadece komşuluk hakkı bulunmaktadır. Müslüman komşuya gelince onun Müslüman ve komşu olma şeklinde iki hakkı vardır. Akriba ve Müslüman olan komşuya gelince onun da akriba, Müslüman ve komşu olma şeklinde üç hakkı bulunmaktadır.”⁴¹

Müslümanlar olarak komşuyla ilgili Resûlullah (s.a.v.) ve ashabının uygulamalarını ve ilgili nasları her zaman spesifik, kişisel ve mahallî boyutta düşünmek, elbette evrensel olan bu dini daraltma ve haksızlık olur. Bunun aksine sünnet bilinci ve empatiyle bu türden rivâyetler, mesafe ve uzaklığın kalktığı bugünün dünyasında daha geniş boyutlara, ulusal ve uluslararası boyutlara taşındığında, sorumluluklar artacak, bağlar daha da kuvvetlenecektir. Müslüman bireyler, millet ve ümmet olarak, hayır ve yarar amaçlı böyle kitlesel ve sağlıklı bir yönelişle, Allah'ın rahmetini celbeden, sosyal dayanışma görevini yerine getiren, huzur ve güvenli örnek bir toplum inşa edeceklerdir.

Yukarıda aktarılan âyet ve hadislerde belirtildiği üzere af ve merhamet Peygamberi, kardeşlik ve barış yolunda düşmanlarını affetmeyle meşhurdur. Hz. Âişe'nin ifadesiyle: “O, Allah'ın koyduğu yasalar (dinin hükümleri) ihlal edilmedikçe, kendi nefsi adına hiç kimseden intikam almazdı.”⁴² Bir insanın intikamını alması kanunî bir hak olduğu halde, af Peygamberi, özellikle Mekke'de canına kastedenleri, kendisine ve ashabına hakaret, işkence ve eziyet edenleri, Müslümanları boykot ederek aç bırakanları, doğup-büyüdüğü ve çok sevdiği kutsal şehir, Mekke'de kalmayı kendisine çok görerek hicrete zorlayanları, Hz.

39 Buhârî, “Edeb”, 29; Müslim, “İmân”, 73.

40 Buhârî, “Rikâk”, 23; Müslim, “İmân”, 75.

41 Aliyyu'l-Mütteki, *Kenzü'l-ummâl*, IX, 51; Aclûni, *Keşfü'l-hafâ*, I, 393.

42 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, I-II, Husnü'l-huluk, 2, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, II, 902-903.

Hamza'yı şehit edenleri, kanını içip ciğerini çiğneyenleri dahi affetmiştir.⁴³

Kişilere davranışında insan onurunu esas alan Allah Resûlü, misafiri müşrik de olsa ikramını ve hizmetini yapardı.⁴⁴ Sevgi Peygamberi'nin insanları affetmesi onların hatalarını yüzüne vurmaması, bir Yahudi'nin cenazesine ayağa kalkması,⁴⁵ Münâfıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ü ve Müşrikleri reisi Ebû Süfyan'ı ve eşi Hindi affetmesi ve kendi toplumlarındaki statülerine saygı duyması, Necran'dan gelen 60 kişilik Hristiyan heyeti Mescid-i Nebevî'de ağırlaması,⁴⁶ yine bir bedevinin mescidde küçük abdest bozduğunu gördüğü halde ona kızmadan, dokundurmadan su getirip temizlemek şeklindeki af ve kolaylık uygulamaları,⁴⁷ hiç kuşkusuz binlerce müşrikin iman etmesine vesile olmuştur.⁴⁸

Hz. Esmâ da şöyle anlatır: "Hudeybiye sulhu günlerinde annem müşrik olduğu halde Medine'ye geldi ve benden yardım istedi. Bu durumu Resûlullah'a (s.a.v.) sordum. O, bana: Valideme karşı nazik ve iyiliksever olmamı tavsiye etti."⁴⁹ Aynı şekilde Ebu Hüreyre'nin de annesi müşrikti ve üstelik Resûlullah'ın (s.a.v.) aleyhinde söz söylüyordu. Ebû Hüreyre, durumu Resûlullah'a bildirdiğinde, Hz. Peygamber, kızmadı, öfkelenmedi; sadece onun hidâyeti için dua etti.⁵⁰ Eşsiz Nebi, düşmanlarını cezalandırmaya gücü yettiği zaman bile onları affeder bağışlardı. Bazı arkadaşları ona "şu müşriklere beddua etseniz de helak olsalar" dediklerinde onlara şöyle karşılık verirdi: Ben, lanetçi olarak değil, rahmet olarak

43 İbn Sa'd, *et-Tabakâtul-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer, X, 225; Buhârî, "Eymân", 3, VII, 220; "Ahkâm", 14; "Menâkıbu'l-Ensâr", 23; İbn Kesir Ebu'l-Fidâ, *el-Bidâye ve'Nihâye*, VII, 52; VIII, 126. Hz. Peygamber'in geniş ve engin affi konusunda; Kureyş müşriklerinden ve Mekke eşrafından olup, aralarında İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Resûlullah'a ve Müslümanlara ezâ ve cefâ veren kimselerin de (Ebû Süfyan, Hind binti Utbe, İkrime b. Ebû Cehil, Safvan b. Ümeyye vb.) içinde bulunduğu, kendilerine Tulakâ'denilen bazı kimselerin, Resûlullah tarafından sorgulanmaksızın, cezâlandırılmaksızın "Haydi gidiniz! Bugün siz serbestsiniz. Ben size Yusuf'un kardeşlerine dediğini diyorum: Bugün size kınama yoktur; Allah sizi bağışlayacaktır." Sözleriyle serbest bırakılmaları şeklindeki musâmaha örneğiyle ilgili olarak bk. İbn Hişâm, *es-Sîret*, IV, 54-55; Abdullah Yıldız, *Büyük Fetih Müslümanları ve Rivâyetleri*, İstanbul, Siyer Yayınları, 2015, s. 37-51, 74-78, 131-136.

44 Buhârî, "Meğâzi", 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 397; bk. Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, II, 113-114.

45 Buhârî, "Cenâiz", 50.

46 İbn Hişâm, *es-Sîret*, II, 216-218; Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l- Meğâzi*, thk. Marsden Jones, I-III, Beyrut, 1985, II, 835; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 434-435.

47 Buhârî, "Vudû", 57, 58.

48 Ebû Basra el-Gifarî şöyle anlatır: "Henüz müşrik olduğum sıralarda (Medine'de) Resûlullah'a (s.a.v.) misafir oldum. Geceleyin kalktım, keçilerini sağdım, sütlerini içtim. Bu şekilde Resûlullah (s) ve aile efradını aç bıraktım; durumu anladığı halde Hz. Peygamber bana hiçbir şey söylemedi. Ondan bu anlayışı gördükten sonra Müslüman oldum." Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 397.

49 Buhârî, "Edep", 7, 8.

50 Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 158.

gönderildim”⁵¹

Akil ve tetkik üstü seçkinliğe sahip olan Hz. Muhammed’i tüm peygamberlerin fevkine çıkararak, kendisine kötülük yapan insanlara af ve merhametle yaklaşımı ve Allah’tan aldığı mesajları yaşayarak insanlara öğretim metodu olmalıdır. Rahmet Peygamberi, bir gün arkadaşlarına bugün için küresel barışa ilham kaynağı olması gereken şu sözlerini söyledi: “Birbirlerinize merhametli davranmadıkça iman etmiş olamazsınız.” Bu sözü duyan arkadaşları: “ Ey Allah’ın Resûlü! Biz, her zaman birbirimize merhametli davranmaktayız.” dediler. Bunun üzerine O, şöyle buyurdu: “Benim demek istediğim, yalnız sizin kendi aranızda merhametli olmanız değil; demek istediğim, “rahmet-i âmmedir” yani sizlerin Allah’ın bütün yaratıklarına karşı merhametli olmanızdır.”⁵²

Örneklerde görüldüğü üzere Nebi (s.a.v.), Müslümanlara din, dil, ırk ve uyruk, yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin, ötelemeden ve örselemeden tüm insanları önemseyen ve kucaklayan bir tutum ve davranış sergilemekte; ümmetine de “zalim de olsa (zulmünü engelleyerek) mazlum da olsa (mağduriyetini gidererek) ona yardım et.”⁵³ buyurmaktadır. Hal böyleyken bazı Müslüman ülkelerde yaşanan vahşete, zalim yöneticilere ve onların himayesinde toplu katliam yapanlar ile bunlara karşı sessiz kalan ve hatta destek veren seyirci Müslümanlar: “*Zalimler, (hak ve hakikatten) oldukça uzaktadırlar.*”⁵⁴ şeklindeki birçok âyeti hatırlatmaktadır.⁵⁵ Nitekim Kur’an’da en büyük zulmün (suç ve günahın) şirk olduğu;⁵⁶ aksine imanlarına herhangi bir zulüm (haksızlık, şirk) karıştırmayanların doğru yol ve güvende olduğu⁵⁷ belirtilerek zulüm, Allah’a karşı en büyük suç olan şirk ile doğrudan ilişkilendirilmektedir.

Af ve merhamet eğitimi, insan kardeşliği örnekleri bağlamında, “*Selam (kurtuluş, huzur) ve “silm”(barış)* kelimelerinden türeyen, barış ve huzuru yeğleyen, barış dışı yolları şeytanın adımları ve yolları telakki eden Yüce İslam Dini’nin⁵⁸ koyduğu kurallardan bazıları şöyle zikredilebilir:

Hz. Peygamber, İslam’ı tebliğ, zulmü ve fitneyi bertaraf etme uğrunda çaba ve gayretleri davet, tebliğ, sabır, hicret ve cihat (savaş) şeklinde bir derecelendirmeye tabi tutmuştur.⁵⁹ Hz. Peygamber’in Medine dönemindeki on

51 Müslim, “Birr ve Sıla”, 87.

52 Münzirî, *et-Terğîb ve’t-Tehîb*, Abdulazîm b. Abdulakavî, İstanbul, Mektebet-ü Pamuk -Pamuk Yayınları, 1 t.y., III, 484.

53 Buhârî, “Mezâlim”, 4; “İkrâh”, 7; Müslim, “Birr”, 62.

54 Hac, 22/53.

55 Hûd, 11/113; Hac, 22/48; Mü’min, 40/52; Şûrâ, 42/45.

56 Lokman, 31/13.

57 el-En’âm, 6/82.

58 Bakara, 2/208.

59 Nahl, 16/125; Ahkâf, 46/35; Müzzemmil, 73/10; Hac, 22/39, 40.

sene boyunca, başında bulunup komuta ettiği savaşlarda çok az insan ölmüştür. Onun döneminde yapılan harpler, dünya tarihinin en az kan dökülen savaşlarıdır. Onun dönemindeki bütün savaşlarda Müslümanların verdiği şehit sayısı (Bi'r-i Ma'ına ve Recî vakaları dışında) 138, müşriklerin verdiği maktûl (ölü) sayısı da -özel durumlu Benî Kurayza ile savaş hariç- 216 kişidir; bu da aylık ortalama üç kişiye bile ulaşmamaktadır.⁶⁰ Çünkü Hz. Peygamber, savaş olsun barış olsun, tüm hayatında prensip olarak düşmanı yok etmeyi değil, kazanmayı hedef edinmiştir. O savaşmayı en son çare eylem olarak görmüştür. Bu doğrultuda yüce İslam dini, savaşın seyri ve keyfiyetini, savaş esirlerine davranış biçimlerini insaf ve merhamet sınırları dışına çıkarıp zulme dönüştürmeyi yasaklamış ve bunun için zecrî (engelleyici ve caydırıcı) tedbirler koymuştur. Ayrıca İslam, bir Müslüman için gayr-i Müslim de olsa komşu hakkına riâyeti zorunlu bir görev telâkki etmekte, zimmiler hukukunu dinin teminatında görmektedir. Sevgi ve hoşgörü Peygamberi, bir hayvanı kurban ederken bile merhametle ve kuralına uygun yapılmasını Müslümanlara önemle tavsiye etmektedir.

3-Hz. Peygamber'in Affı, Ümmetinin Kardeşliği ve Ensar Olma:

Af ve hoşgörü Peygamberi'nin, kendini anlatırken "Ben tövbe ve merhamet Peygamberiyim."⁶¹ sözündeki ilânı üzere, bu bağlamda önce onun evrensel affına, sonra da ümmetine olan sevgi ve merhametine kısaca değinmek gerekmektedir. Risâletini tebliğde; insanların hidâyet ve saadetini, sevmeyi ve seilmeyi, ümmetinin çoğalmasını amaçlayan Nebiler Sultanı'nın bu başarılı yöntemi Kur'an'da şöyle anlatılır: "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şâyet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et; kamuya ait işlerde onlarla istişare et..."⁶² O'nun ümmetine özel sevgi ve düşkünlüğü de âyetlerde şöyle ifade edilir:

"Andolsun size kendinizden (içinizden) öyle bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız Ona çok ağır gelir; çünkü O, size çok düşkün, müminlere karşı çok şefkatli ve merhametlidir."⁶³ Âyetlerde görüldüğü üzere Yüce Allah, Onun ümmetine olan merhamet ve sevgisine kendine has sıfatlardan ikisini "*raûf*", "*rahîm*" (çok şefkatli, pek merhametli) birlikte kullanarak işaret ve ifade etmiştir.

Hasan el-Basrî'nin (ö.110/728) de belirttiği üzere Resûlullah'ın (s.a.v.)

60 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 1035; İbrahim Sarıçam, *Hz. Peygamber'in Günümüze Mesajları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2000, s.120.

61 İbn İshâk, *Sîret-i İbn-i İshâk*, s. 123.

62 Âl-i İmrân, 3/159.

63 Tevbe, 9/128.

üstün ahlâkını ortaya koyan bu iki âyet birbirine oldukça çok benzemektedir.⁶⁴ Nitekim her zaman ve her fırsatta ümmetini düşünen, aralarında geçirdiği halîm (yumuşak huylu) ve mütevâzî yaşantısı ile onları eğiten merhamet Peygamberi ümmetiyle olan ilişkilerini şu sözleriyle özetlemektedir: “Gerçek şu ki, ben sizin yanınızda çocuğunun yanında babası gibiyim; sizi eğitir ve öğretirim.”⁶⁵ “Benimle ümmetimin durumu şuna benzer: Adamın biri bir ateş yakmıştır, etraftaki kelebekler bu ateşin içine üşüşüp düşmektedirler. İşte ben de, sizleri o kelebekler misali (günah işleyerek) ateşe düşmesinler diye tutup (günahlardan) geri çekmekteyim; sizler ise durmadan ateşin içine hücum ediyorsunuz.”⁶⁶

Hz. Peygamber, ümmetinin kardeşlik, sevgi ve yardımseverliğini ise şöyle betimlemektedir: “Tüm müminler, birbirlerini sevme, merhamet ve desteklemede bir vücudun azaları gibidirler.”⁶⁷ Yine olgun bir mümin diğer müminle (dayanışmada) birbirine kenetlenmiş muhkem bir binanın tuğlaları gibidir.⁶⁸ Doğal olarak bedendeki organlardan birisi ateşlenip rahatsızlandığında tüm bedenin rahatsız olup uykusuz kaldığı gibi; muhkem bir binadan bir tuğla eksildiğinde bina yıpranma ve yıkılmaya mahkûm olduğu gibi, yeryüzünün herhangi bir yerindeki bir müminin rahatsızlığını bütün müminler yüreğinde hissetmelidirler.

Ümmetini birbirleriyle kaynaştırma, onlara olan sevgi ve ilgisi kapsamında Hz. Peygamber, ashâbı arasında iki defa muâhât (kardeşlik) akdi yapmıştır. Bunlardan birincisi, Mekke’de iken muhacirlerden bazıları arasında yapılmış olup Medine’deki muâhât kadar kapsamlı, içeriği zengin ve etkin değildir. Hz. Peygamber Mekke’de iken, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’i, Hz. Osman ile Hz. Abdurrahman b. Avf’ı, Hz. Hamza ile Hz. Zeyd b. Hârise’yi, Hz. Talha ile Hz. Zübeyr’i din kardeşi yapmıştır. Bu sırada Hz. Ali, Ey Allah’ın Resûlü ashâb arasında kardeşlik akdettiniz; ancak bana bir kardeş göstermediniz, benim kardeşim kimdir? diye sorunca o da: “Senin kardeşin benim ya Ali” diye cevap vermiştir.⁶⁹ Kur’ân ve hadislerde belirtildiği üzere Mekke’deki bu kardeşlik akdinden daha kapsamlı, etkin ve muazzam olanı da, Hz. Peygamber önderliğinde Mekkeli muhacirlerle Medineli ensar arasında hicretten yaklaşık yedi ay sonra Medine’de yapılmıştır. Hz. Peygamber, ensar ile muhacir arasını kaynaştırmak, aralarında samimiyet ve paylaşım anlayışını oluşturmak ve ileride bu anlayış ve

64 İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, Dâr-u İhyâu't-türâsi'l-Arabî, 1969, I, 420.

65 Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 4, 8.

66 Tirmizî, “Emsâl”, 7.

67 Müslim, “Birr”, 66, 67.

68 Buhârî, “Edeb”, 27, VII, 80; Müslim, “Birr”, 65, III, 1999; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 270.

69 İbn Hişâm, *es-Sîret*, II, 146; Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı*, X, 121-122; Karakılıç, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, I, 184-185.

kaynaşmanın kuvvetlenerek devam etmesini sağlamak maksadı gütmektedir. Bunun için Hicretin yedinci ayında, Mescid'in tamamlandığı sırada, kırkbeş ensar ile kırk beş Kureyşli muhaciri (90 kişiyi) Enes b. Malik'in evine iki veya üç defa davet etti. Hz. Peygamber, onlara: "İslâm Dini'nde hılf yoktur; din kardeşliği vardır."⁷⁰ buyurarak bu doksan kişi arasında ikişerli muâhât (kardeşlik) ilân etti.⁷¹

Bu anlaşma gereği Medineli olan Ensar'dan her biri Mekkeli Muhaciri tarihte görülmemiş bir içtenlikle evine misafir alıyor, onunla candan kaynaşıyor, her şeyini paylaşıyor ve kardeş oluyordu. Böylelikle Ensar ile Muhacirler ikişerli hepsi birbirleriyle kardeş olmuşlar, her şeylerini Muhacirlerle paylaşarak onlara yardımda bulunmuşlar, canlarıyla-mallarıyla birlikte Allah yolunda çalışarak ensar ve muhacir isimleriyle taltif edilmişler, iman ve İslâm yolundaki bu performanslarıyla Allah ve Resûlü'nün övgüsüne mazhariyetle İslâm'da öncelik kazanmışlardır.⁷² Bu kardeşlik, öz kardeşlik ve akrabalıktan daha kuvvetli bir bağıdır. Ensar'dan biri öldüğünde, muhacir kardeşi onun malına mirasçı oluyordu. Kur'ân-ı Kerim'de bu durum şöyle anlatılır:

"İman edip hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihatta bulunanlar, (muhacirleri) barındırıp yardım edenler (ensar) var ya? İşte onlar, (mirasda) birbirlerinin velileridir. İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar onların velâyetleri size ait değildir. Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse sizinle aranızda sözleşme bulunan bir kavme karşı olmadıkça yardım etmek üzerinize borçtur. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görendir."⁷³

Âyette görüldüğü üzere nesep ve kan kardeşliğinden, öz kardeşlikten daha üstün bir nitelik taşıyan bu kardeşlik gereğince Medineli ensar her şeylerini muhacir kardeşleriyle paylaşıyorlar onlardan biri ölünce muhacir kardeşi onun malına mirasçı oluyordu. İlgili âyette geçen "velâyet"; "nusret", "muâvenet" ve hatta Bedir harbine kadarki durum "verâsetle" dahi tefsir edilmiştir.⁷⁴ Bu doğrultudaki verâset on altı ay kadar, hatta Bedir harbine kadar devam etmiş, daha sonra muhacirlerin her biri iş tutup, mal-mülk sahibi olunca, ihtiyaçları kalmayınca bu miras durumunu nesheden şu âyet indirilmiştir:

"Daha sonra iman edip hicret eden ve sizinle birlikte cihad edenlere gelince,

70 İbn Hişâm, *es-Siret*, II, 146-147; Buhârî, "Kefâle", 2; "Edeb", 67, VII, 93; Müslim, "Fezâilu's-sahâbe", 204-206; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 17.

71 Aralarında muâhât (kardeşlik yapılan muhacir ve ensar'dan bu çift kişilerin isimleri için bk. İbn Hişâm, *es-Siret*, II, 146-147; Doğrul, *Asr-ı Saâdet*, I, 210; Berki, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 212; Atik v.dğr., *İslâmi Kavramlar*, s. 217-218.

72 Tevbe, 9/100.

73 Enfâl, 8/72.

74 Neseî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefâsir), İstanbul, Çağrı Yayınları, ts., III, 74; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Tefsiru'l-Celâleyn*, Kahire, Mektebu ve Matbaatu'l-Meşhedu'l-Huseyn, ts., I, s. 156; Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, X, 122-123.

işte onlar da sizdendir. Allah'ın kitabınca kan akrabaları birbirlerine (vâris olmaya) daha layıktır. Şüphesiz Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”⁷⁵

Yüce Allah tarafından, içinde doğup büyüdüğü kana, kabile ve kuvvet esaslarına dayalı cahil, bedevî ve acımasız bir topluma peygamber olarak gönderilen, onlara Allah'ın mesajlarını iletme ve anlatmakla görevlendirilmiş olan Hz. Muhammed, 23 seneye yakın zaman diliminde yaptığı tebliğ ve davet çalışmalarıyla onları Kur'an ve dine dayalı merhametli ve medenî bir toplum haline getirmiştir.

Zaman ve aktörler farklı olsa da olayların değişmediği ve tarihin tekerrür ettiği gerçeğinden hareketle denilebilir ki, o gün Mekkeli müşriklerin baskı ve zulmünden kaçarak Medine'ye hicret eden Müslümanlara benzer şekilde bugün de zulümden kaçan Müslümanlar ve insanlar vardır.

Saadet Asrında, o günün mazlum ve madur Müslümanları olan muhacirlere karşı hayretâmez fedâkarlık ve yardımlarıyla ensâr, Kur'an'da “es-sâbikûne'l-evvelün” (İslam'a girmede önde olanlar)⁷⁶ ve mûsir (tercih edenler)⁷⁷ nitelendirmeleriyle övülmüşler. İşte o günlerin zor ve kritik koşullarında olan yardımsever ensar örneğinde görülen muazzam İslam kardeşliği, empati, yardımlaşma ve paylaşmayı günümüzde de din, dil, sınıf ve etnik fark gözetmeksizin tüm mazlûm insanlara karşı gösterme zarureti doğmuştur.

Konu ile ilgili âyetlerde⁷⁸ belirtildiği üzere gerçekten öz yurdunda zorda kalıp, güvenlik nedeniyle yurtlarını terk eden insanlar, diğer bir İslam ülkesinde canları ve malları açısından Allah'ın himayesinde dirler. Onlardan Allah yolunda olanların ve sabredenlerin sahibi ve teminatı ise Allah'tır. Bu durumda Müslüman bireyin Suriye ve Irak'ta olup-bitenler başta olmak üzere dünyanın diğer yerlerinde Myanmar, Somali, Mısır, Afganistan vb. ülkelerdeki din kardeşinin yanında olması gerekmektedir. Çünkü Kur'an'da övülen îsâr⁷⁹ ahlâkı, diğergamlık duyguları ve paylaşma, inancında samimî bir müminin vasıflarıdır.

Sonuç

Müminler için Peygamberlik öncesi ve sonrasıyla hayatı örnek teşkil eden Hz. Peygamber, zor ve kritik durumlardaki ikili ve sosyal ilişkilerinde hemen her zaman uzlaşma ve barış rehberi olarak görülmektedir. 20 yaşlarında katıldığı

75 Enfâl, 8/75; bk. Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı*, X, 122-123.

76 Tevbe, 9/100; el-Vâkıa, 56/10.

77 Haşr, 59/9..

78 Nahl, 16/41, 42; Âl-i Imrân, 3/195.

79 el-Îsâr: Lügatda üstün tutmak, tercih etmek anlamlarında olan kelimenin terim anlamı ise; kişinin, başkalarını kendine tercih etmesi, kendi ihtiyacı varken başkalarına yardım ederek fedâkarlık göstermesidir. Râgıb el-Isfehânî, *el-Müfredât*, s. 9; Bkz. Atik v.dğr., *İslâmî Kavramlar*, s. 389.

Ficar savaşında ortaya koyduğu uzlaşmacı tavrı, 35 yaşlarında iken icra ettiği Hacerülesved taşını yerine koyma ve böylece birbirine düşen Kureyş kabilelerini birleştiren, ihtilafı ortadan kaldıran makul ve uzlaştırıcı hakemliği, henüz Mekke'de iken bile muhacir bazı sahâbiler arasında kardeşlik kurması, Medine'ye hicretten hemen sonra öncelikle her şeyden mahrum olarak yurdunu ve yuvasını terke mecbur edilen muhacirler ile ensar arasında muâhât (kardeşlik) akdi yapması daha sonra da Medine site devletinin üniter yapısını oluşturma, huzur ve güvenini sağlama adına, Medineli her kesimle yaptığı ilk antlaşma ve beyanname (Medine Anayasası), Mekke'yi fethettikten sonra, zamanla doğup büyüdüğü, ana yurdu Mekke'yi kendisine revâ gören Mekkeli müşriklere (tulakâya), muzaffer bir komutan olarak gösterdiği af ve hoşgörü ve onların sosyal statülerine duyduğu saygı, seçilmiş Nebi'nin bu türden rehberlik örneklerinden bazılarıdır.

Müslümanların zor bir sınava tabi tutulduğu, Kur'an'da "yevm-i temhîs"⁸⁰ (imtihan ve ayıklama günü) diye adlandırılan Bedir, Uhud, Hendek, Tebük, vb savaşlar gibi güç, Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Siffin olayları vb. gibi fitne olaylarından biridir. Aktörler farklı da olsa olaylar aynıdır, tarih tekerrür etmektedir. Bu olaylardan ders çıkarılmalı, Yaratıcı Kudret'e olan ahitler yenilenmeli, Kur'ân ve Nebvî Sünnet, asrın imkânları, idrak ve aydınlığından da yaralanarak yeni bir anlayış ve düşünceyle tekrar okunmalıdır. İslamî samimiyetle asr-ı saadet kardeşliğinin, ensar olmanın hazzına ve bilincine ermek gerekmektedir. Bu konuda, Müslümanlar olarak, anlayış ve algılarımızı doğru yönetmeye, ferdilikten ve cimrilikten arınmaya, kendimizi yenilemeye elzem ihtiyaç duyulmaktadır. Hayatı boyunca maddî ve manevî alanlarda kaybetmeyi değil kazanmayı yeğleyen, ümmeti için o gününden çok geleceği düşünen, muazzam örneklik, şefkat ve merhamet Peygamberi'nin nebevî ahlâk ve siyasetini bir daha okumak, saâdet asrı kardeşliğini tekrar düşünmek ve içselleştirmek gerekmektedir.

---

80 Âl-i Imrân, 3/141; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1972, IV, 70; İbn Hişâm, *es-Sîret*, III, 69.

KAYNAKÇA

- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ*, Mektebetü't-turâsi'l-İslâmî, Beyrut t.y.
- Alâeddin**, Ali el-Muttakî b. Husâmeddîn, *Kenzu'l-ummâl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Atik**, Kemal v.dğr., *İslâmî Kavramlar*, Semâ Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Kayseri 1997.
- Âsım Efendi**, *Kâmûs Tercemesi*, Cemâl Efendi Matbaası, Bab-ı âlî caddesi, İstanbul 1305.
- Berki**, Ali Himmet, Keskiöğlü Osman, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Coşkun**, Selçuk, *Sünnet ve Gelenek*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum 2010.
- Doğrul**, Ömer Rıza, *Asr-ı Saadet*, çev. Mevlânâ Şibli, Eser Kitabevi, İstanbul 1974.
- Ebû Davud**, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebu Davud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İstanbul 1971.
- Hamidullah**, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1990.
- İslam Anayasa Hukuku*, tr. Vecdi Akyüz, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995.
- İslam Hukuku Etüdleri*, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984.
- İbn Hacer**, Ebu'l-fazl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-sahâbe*, Dâr- u ihyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1910.
- İbn Hanbel**, Ahmed b. Muhammed, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982.
- İbn Hişâm**, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Dâru'r-Reyyân, Kahire 1987.
- İbn İshâk**, Muhammed, *Sîret-i İbn İshâk*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.
- İbn Kesir**, İmaduddin, İsmail b. Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1969.
- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, Zühd, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- İbn Manzûr**, Cemâluddîn Muhamme b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sâdır-Dâru'l-Fikir, Beyrut 1990.
- İbn Sa'd**, Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbas, Beyrut

- 1985; *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Abdulazîz Abdullah es-Selimî, Taîf 1995.
- Karakılıç**, Celâleddin, *Hz. Muhammed'in Hayatı Eşsiz Ahlâk ve Faziletleri*, Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara 1972.
- Keskioglu**, Osman, Berki, Ali Himmet, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Koçyiğit**, Talat, *Hadis Tarihi*, Elif Matbaası, Ankara 1981.
- Malik b. Enes**, *Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Miras**, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
- Münzirî**, Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Terğîb ve't-terhib*, thk. Muhammed İbrahim Şemseddin, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1417/1994; Mektebet-ü Pamuk – Pamuk Yayınları, İstanbul, t.y.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981. Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzil*, (Mecmau't-Tefâsir), Çağrı Yayınları, İstanbul ts.
- Râgıb el-İsfehânî**, ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Geribi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid el-Geylânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts.
- Sarıçam**, İbrahim, *Hz. Peygamber'in Günümüze Mesajları*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2000.
- Suyûtî**, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Mektebu ve Matbaatu'l-Meşhedu'l-Huseyn, Kahire ts.
- Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972; *Tarihu't-Taberî*, Beyrut 1987.
- Tirmizî**, Muhammed b. İsâ, *Sünen-i Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981. *Evsâfü'n-Nebî*, thk. Semîh Abbâs, Dâru'l-Cil, Beyrut 1987.
- Vâkidî**, Muhammed b. Ömer, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, Beyrut 1985. Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yayınları, İstanbul 1997.
- Yıldız**, Abdullah, *Büyük Fetih Müslümanları ve Rivâyetleri*, Siyer Yayınları, İstanbul 2015.